

Rybka, Eugeniusz

"Szkice z historii astronomii w Rosji", B. A. Woroncowa-Wieliaminowa, Moskwa 1956 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 2/3, 585-588

1957

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

na przykład rozpoczęte w roku 1956 wydanie „Kwartalnika Architektury i Urbanistyki“. To samo zresztą dotyczy niektórych przynajmniej szczegółowych problemów wskazywanych przez autora jako zasługujących na opracowanie.

Praca Dalbora, zgodnie zresztą z zastrzeżeniami samego autora jak i redakcji, może być traktowana jedynie jako prowizoryczny szkic zarysu dziejów historii architektury w Polsce; sygnalizuje ona w sposób ogólny najważniejsze problemy. Opracowanie pełnej historii badań nad architekturą jako ważnego członu ogólnej historii nauki polskiej jest sprawą przyszłości.

Zygmunt Kruszelnicki

B. A. Woroncow - Wieliaminow, *Szkice z historii astronomii w Rosji*, Moskwa 1956, s. 371.

Autor w sposób popularny, obliczony na bardzo szeroki zakres czytelników, opisał rozwój badań astronomicznych w Rosji od najdawniejszych czasów do początku XX wieku. W przedmowie autor wskazał na brak podstawowych syntetycznych prac z zakresu historii astronomii rosyjskiej, co go skłoniło do podjęcia pierwszej tego rodzaju syntezy, jakkolwiek wyraźnie zaznacza, że napisana przez niego książka nie jest szczegółową historią całej rosyjskiej astronomii.

Treść książki rozpada się na cztery części, które autor zatytułował:

- I. *Astronomia na feudalnej Rusi*,
- II. *Rozwój nauki astronomicznej w Rosji XVIII w. w oparciu o Szkołę Navigacyjną i Akademię Nauk*,
- III. *Powstanie i rozwój sieci obserwatoriów w Rosji w XIX wieku w oparciu o uniwersytety*,
- IV. *Rozwój poszczególnych dziedzin astronomii w Rosji i wybitni astronomowie rosyjscy XIX w.*

W pierwszej części na 40 stronkach omówione zostały początki rozwoju myśli astronomicznej na Rusi do końca XVII w., rozpadające się na cztery okresy:

1. Rozwój astronomii ludowej w związku z potrzebami kalendarzowymi.
2. Czas od X do XV w. włącznie, podczas którego rozwija się rejestracja zjawisk niebieskich w kronikach i szerzy się religijny pogląd na świat.
3. Okres czasu obejmujący XVI w., gdy zjawiają się pierwsze kosmografie. Rysem charakterystycznym tego okresu był związek z zachodnimi państwami, przede wszystkim z Rzeczpospolitą Polską (Litwą i Koroną).
4. Okres XVII w. z rysem charakterystycznym — wzmoczenie tendencji z jednej strony do wykorzystania praktycznego astronomii w związku z potrzebami państwowo-gospodarczymi, z drugiej strony zaś — do ugruntowania w Rosji prawdziwie naukowej astronomii, opartej na teorii Kopernika.

Autor kolejno opisuje rachubę czasu na dawniejszej Rusi, rejestrowanie zjawisk niebieskich, wyobrażenia o budowie wszechświata i związaną z tym literaturę XI—XV wieku, a później ten sam temat w odniesieniu do XVI i początku XVII wieku. Wspomina krótko o astrologii, która na Rusi nie roz-

wijała się jednak poważnie. Autor kończy pierwszą część omawianiem pierwszych prac na Rusi dotyczących heliocentrycznej budowy świata według Kopernika (Epifaniusz Sławiniecki z Kijowa) oraz notatką o astronomii praktycznej i geodezji w XVII w.

Podobnie jak w wielu dziedzinach życia, tak i w życiu naukowym zasadniczy przełom w Rosji nastąpił za Piotra I. Przełomowi w dziedzinie astronomii poświęcona jest druga część książki. Autor opisuje duże zainteresowanie Piotra I astronomią, prawdopodobnie pod wpływem współtowarzysza Piotra w wyjazdach za granicę i bliskiego współpracownika, J. Briusa. Otwarcie w Petersburgu w r. 1726 Obserwatorium Astronomicznego przy Akademii Nauk stanowi epokową datę w rozwoju astronomii rosyjskiej. Rozpoczął się wtedy okres pracy cudzoziemców, zapraszanych do organizacji badań naukowych, jak Delisle, założyciel i pierwszy kierownik obserwatorium, Euler, Bernoulli i inni. Autor podkreśla wielkie zasługi M. Łomonosowa dla rozwoju astronomii w Rosji. Wszyscy ci uczeni walczyli o rozwój materialistycznych poglądów na budowę wszechświata, zwalczając przeszkody stawiane ze strony duchowieństwa prawosławnego. W wyniku tej działalności, przy końcu XVII w. podręczniki fizyki i geografii zawierały już teorię Kopernika. W drugiej połowie XVIII w. ukazały się pierwsze rosyjskie prace dotyczące historii astronomii (Inochodcew, Gamaleja).

Autor podkreśla duże zasługi dla astronomii rosyjskiej Leonarda Eulera, którego większa część działalności naukowej odnosi się do pobytu w Petersburgu, gdzie uczony ten zmarł. Jego główne zasługi dla astronomii dotyczą optyki i mechaniki nieba. Euler współdziałał w organizacji obserwacji przejść Wenus przed tarczą Słońca w latach 1761 i 1769. Obserwacje te były wykonywane pod kierownictwem rosyjskiego astronoma S. Rumowskiego, wiceprezesa Akademii Nauk i organizatora Uniwersytetu Kazańskiego. Jednym z najwybitniejszych astronomów, pracujących w Obserwatorium Akademii Nauk w Petersburgu, był Polak Wincenty Wiśniewski, gorliwy obserwator, członek Akademii. Autor zwraca jeszcze uwagę na pierwsze badania meteorów w Rosji (Pallas), na prace kosmogoniczne Jertowa i kończy część drugą rozważaniami na temat instrumentarium astronomicznego w Akademii Nauk oraz wykonywania instrumentów w Rosji.

W części trzeciej, stanowiącej historię astronomii rosyjskiej XIX wieku, autor omawia dwa okresy: do połowy XIX wieku i drugą połowę XIX w. Pierwszy z tych okresów cechuje zakładanie nowoczesnych obserwatoriów w wielu uniwersytetach. Autor omawia najpierw obserwatorium Moskiewskiego Uniwersytetu, gdzie regularne wykłady z astronomii rozpoczęły się w 1805 r. W latach 1812—1826 wykłady te przerwano, dopiero w 1826 r. powołany został na katedrę astronomii D. Pieriewoszczikow, który zaraz przystąpił do zorganizowania obserwatorium astronomicznego. Wcześniej powstało obserwatorium przy Uniwersytecie Kazańskim. Początki astronomii w Kazaniu są związane z nazwiskiem austriackiego astronoma J. Littrowa, zaproszonego przez Rumowskiego na katedrę astronomii. Littrow był pierwszym profesorem astronomii w Kazaniu, zajmując katedrę w ciągu 6 lat (1810—1816).

Następnie autor informuje o założeniu obserwatoriów przy uniwersytecie w Petersburgu (1819), gdzie wykładał Wiśniewski, dalej w Charkowie (astro-

nom niemiecki J. Guth — 1808) i Kijowie (Fiodorow 1845). Píše również o obserwatoriach Wileńskim i Warszawskim. Autor wprawdzie wspomina o założeniu obserwatorium astronomicznego w Wilnie w 1753 r. oraz o Poczobucie i Sniadeckim, błędnie jednak podaje datę założenia Uniwersytetu Wileńskiego w 1802 r., podczas gdy Akademia Wileńska już przed rozbiorami była uniwersytetem.

Dalej czytamy o założeniu obserwatorium w Dorpacie w 1802 r., gdzie od 1818 r. rozpoczął studia uniwersyteckie W. Struve, późniejszy założyciel Obserwatorium Pułkowskiego. Omawianie historii astronomii w Rosji w pierwszej połowie XIX wieku autor kończy opisem założenia Obserwatorium Pułkowskiego i jego pierwszą działalnością pod kierownictwem W. Struwego.

Historia astronomii rosyjskiej w II połowie XIX w. charakteryzuje się modernizacją i przebudową wielu obserwatoriów. Nie dotyczyło to jednak obserwatorium w Dorpacie, które podupadło po założeniu Obserwatorium Pułkowskiego. Autor w drugim rozdziale części trzeciej opisuje rozwój obserwatoriów uniwersyteckich w Petersburgu, Charkowie, Wilnie, Warszawie, Kijowie, Kazaniu, Moskwie i Odessie. Przy opisie działalności Obserwatorium Warszawskiego autor myli się, przypisując Kowalczykowi wykonywanie obserwacji na nowym kole południkowym ustawionym w 1884 r. przez Wostokowa. W rzeczywistości katalog warszawski 6041 gwiazd był oparty na obserwacjach Kowalczyka za pomocą starego koła południkowego ustawionego przez Armińskiego, a nowe koło było tylko badane przez Wostokowa, jednakże do seryjnych obserwacji tym instrumentem nie doszło.

W opisie działalności obserwatoriów uniwersyteckich przewijają się obok astronomów warszawskich, Baranowskiego, Prażmowskiego, Kowalczyka, nazwiska Polaków, jak Mariana Kowalskiego, wybitnego astronoma XIX w., dyrektora Obserwatorium Kazańskiego w latach 1855—1884, A. Gromadzkiego, obserwatora w Pułkowie i Moskwie, Witolda Ceraskiego, dyrektora Obserwatorium Moskiewskiego w latach 1890—1916 i innych.

W drugiej połowie XIX wieku powstały nowe obserwatoria: przy uniwersytecie w Odessie w latach 1870—1871, w Taszkencie, założone w 1880 r. przez Oddział Wojskowo-topograficzny Turkiestańskiego Okręgu Wojskowego, i pod Kazaniem (1901), ufundowane przez miłośnika astronomii W. Engelhardta i przyłączone następnie do Uniwersytetu Kazańskiego.

Dużo uwagi autor poświęca Obserwatorium Pułkowskiemu, które pod koniec XIX wieku po odejściu Ottona Struwego (1890 r.), nie dopuszczającego Rosjan do zajmowania wybitniejszych stanowisk w Obserwatorium, było kierowane przez 5 lat przez wybitnego rosyjskiego astronoma Briedichina. Pięciolecie to sprawiło, że wtedy rozpoczęli pracować w Pułkowie również astronomowie narodowości rosyjskiej, którzy później zapisali się wybitnie w dziejach astronomii rosyjskiej. Trzecią część autor kończy wiadomościami o filiach obserwatorium Pułkowskiego w Nikołajewie nad Morzem Czarnym i w Symeizie na Krymie.

Część czwartą autor poświęcił omówieniu rozwoju poszczególnych dziedzin astronomii w Rosji i działalności wybitnych astronomów rosyjskich XIX wieku. Część ta została rozbita na cztery rozdziały, dotyczące kolejno: 1) geodezji i astrometrii, 2) astronomii teoretycznej i mechaniki nieba, 3) astronomii gwiaz-

dowej i 4) astrofizyki. W pierwszym rozdziale autor omawia historię astronomii praktycznej, dla rozwoju której astronomowie rosyjscy, w szczególności wojskowi, położyli wielkie zasługi, następnie pomiary triangulacyjne i inne prace geodezyjne, prace astrometryczne w obserwatoriach, przede wszystkim w Pułkowie, i astrometrię fotograficzną, zatrzymując się dłużej na działalności S. Kostinińskiego w Pułkowie i P. Szternberga w Moskwie.

W rozdziale drugim autor krótko omawia postępy badań z zakresu astronomii teoretycznej (czyli wyznaczania orbit) i mechaniki nieba. W tej dziedzinie postęp był znacznie mniejszy niż w astrometrii.

Więcej uwagi autor poświęca rozwojowi astronomii gwiazdowej, opisując najpierw badania gwiazd podwójnych w Dorpacie (W. Struve) i prace pionierskie W. Struvego w Obserwatorium Pułkowskim. Te ostatnie prace omawia bardzo obszernie. Rozdział ten autor kończy krótkim omówieniem teoretycznych badań Mariana Kowalskiego (ruchy gwiazd).

Ostatni rozdział czwartej części dotyczy astrofizyki w Rosji w ostatnim dwudziestopięciolecu XIX wieku. W obszernym ujęciu dziejów tej dziedziny astronomii uwidoczniło się zainteresowanie autora, wybitnego astrofizyka. Autor omawia początek badań astrofizycznych w Rosji wymieniając najpierw badanie heliofizyczne w Wilnie po roku 1860, opisując dalej obszernie prace Briedichina o naturze komet, badania astrofizyczne Cerańskiego w Moskwie, badania przedwcześnie zmarłego heliofizyka A. Gdańskiego, wybitne prace astrofizyczne A. Biełopolskiego w Pułkowie, kończąc rozdział omawianiem prac żyjącego dotychczas G. Tichowa, niedawno zmarłego Błażki i kilku innych.

W piątej części autor na kilku zaledwie stronicach omawia udział astronomów w towarzystwach naukowych i działalność miłośniczą.

W zakończeniu na trzech stronicach znajdujemy ogólne uwagi dotyczące rozwoju astronomii w Rosji przed Rewolucją Październikową.

Książka jako całość dostarcza dużo wiadomości z dziejów astronomii rosyjskiej. Nie jest to jeszcze syntetyczne ujęcie tych dziejów, a raczej zestawienie i uporządkowanie faktów. Opracowanie zwraca uwagę raczej na działalność poszczególnych astronomów niż na rozwój problematyki naukowej. Autor próbował podejść do zagadnienia historii astronomii rosyjskiej od strony problematyki naukowej w części czwartej, lecz i tu opisał tylko działalność poszczególnych astronomów, powtarzając często to, co pisał o nich w części trzeciej. Brak również w opracowaniu ujęcia ogólnego tła rozwoju astronomii. Mimo jednak tych braków i niektórych nieścisłości w podawaniu faktów, książka jest bardzo ciekawa i niewątpliwie będzie przyjęta pozytywnie przez szeroki ogół czytelników. Autor zapowiada napisanie drugiej części, zawierającej dzieje astronomii radzieckiej po roku 1917.

Eugeniusz Rybka

M. J. S i e r g i e j e n k o, *Pompeja*, tłum. C. Kunderewicz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1956, s. 318.

Książka Siergiejienki *Pompeja*, której tłumaczenie ukazało się w serii „Monografie popularnonaukowe” PWN, jest niewątpliwie interesującą po-